

خنده سازان و خنده پردازان

شریعتمدار تبریزی.

بخش انتهایی کتاب «خارج از محدوده» نام دارد و در آن، کتابها و آثار پنج طنزنویس که به لحاظ زمانی در بخش «خنده سازان و خنده پردازان» (بخش اول) نمی گنجد معرفی شده اند. صلاحی در مقدمه نوشته است: «ترتیب دهنده یا به قول محققان آذربایجانی ترتیباتی می خواست از قزوین حرکت کند و دوباره به قزوین برسد. اما عده ای خارج از محدوده قرار گرفتند. یعنی این ورو آن و پراپراپرتز ماندند. این عده را در خارج از محدوده اسکان دادیم.» خارج از محدوده ایها عبارت اند از: نظامی گنجوی، خاکشیر اصفهانی، ابن جنی (فرات)، اجنه (سیدغلامرزاروحانی) و توللی.

اگرچه نویسنده آثار معرفی شده در کتاب را بر اساس تاریخ تنظیم کرده، ولی مطالب کتاب، مبتنی بر معرفی آثار به صورت منفک و مستقل است، نه تحلیلی تاریخی، تحول آثار طنزآمیز با توجه به زمینه های سیاسی، اجتماعی یا فرهنگی، به شیوه کتابهایی مثل تاریخ طنز و شوخ طبعی نوشته علی اصغر حلبی. مطالب کتاب خنده سازان و خنده پردازان گردآمده از مقالاتی است که پیش از این از صلاحی در نشریات گوناگون چاپ شده است. از این رو، مطالب منفصل اند و هر مقاله، روندی جداگانه دارد. تکرار برخی تعاریف و توضیحات در کتاب، پیامد دیگر این امر است. مثل تعریف مفاهیم طنز و شوخ طبعی که در دو قسمت خاکشیر اصفهانی و مقدمه بخش خنده سازان و خنده پردازان تکرار شده است. برخی از مطالب نیز در حد بررسی گذرای آثار، به شیوه مرسوم در مقالات نشریات هستند، و آثار معرفی شده نیاز به بررسی و تحلیل گسترده تری دارند، مثل التفصیل توللی. نکته دیگر آنکه چهره های معرفی شده در کتاب، همان گونه که نویسنده خود در مقدمه به آن اشاره کرده است. تمامی خنده سازان و خنده پردازان زمانه عبید تا دهخدا را شامل نمی شوند، چون محدود به مقالاتی هستند که پیش از این از نویسنده کتاب در نشریات چاپ شده است. ولی در عین حال، با تورق کتاب روشن می شود که اثر مهم و مطرحی از عصر عبید تا دهخدا نیست که در این کتاب نیامده باشد، از این جهت خنده سازان و خنده پردازان را می توان تصویری از مهم ترین

عمران صلاحی، از جمله چهره های شاخص طنز امروز، در دو عرصه طنزنویسی و تحقیقات طنز است. از جمله خدمات او به تحقیقات طنز، تلاش برای شناخت، تفکیک و تعریف شاخه های شوخ طبعی (هزل، هجو، لطیفه، فکاهه، طنز و...) است که این امر گاه به آفرینش واژه های جدید نیز از سوی صلاحی انجامیده است. عنوان کتاب خنده سازان و خنده پردازان یکی از مصادیق این امر است. در ادبیات معاصر کشورمان، چند دهه است که هر اثر دارای رگه هایی از شوخ طبعی را بدون در نظر گرفتن تفاوت میان گونه های شوخ طبعی (هزل، هجو، فکاهه و...) طنز می نامند (پیش از این، آن را فکاهی می نامیدند) در حالی که طنز، تنها یکی از شاخه های ادبیات شوخ طبعانه است و بالطفیه و هزل و هجو و فکاهه متفاوت است. صلاحی برای پرهیز از این اشتباه رایج، عبارت «خنده سازان و خنده پردازان» را به جای «طنزنویسان و طنزپردازان» به کار گرفته است. «خنده سازان» کسانی هستند که مضاحک را ساخته یا نگاشته اند (مثل دهخدا، عبید و...)، خنده پردازان، حافظان و اشاعه دهندگان مضاحک اند که آن را گردآوری کرده یا درباره مضاحک، مقاله یا کتاب نوشته اند (مثل فخرالدین علی صفی، گردآورنده لطایف الطوائف).

کتاب با مقدمه آغاز می شود و پس از ارائه نمونه هایی چند از طنز در ادب کهن فارسی، طی سه بخش، خنده سازان و خنده پردازان را معرفی می کند. ابتدا در بخشی با همین نام (خنده سازان و خنده پردازان) به معرفی آثار نویسندگانی می پردازد که در محدوده زمانی عبید تا دهخدا قرار دارند. طنز قدیم با عبید آغاز می شود و طنز جدید با دهخدا. در این بخش، ما با آثار هفده چهره ماندگار و مهم طنز در محدوده زمانی عبید تا دهخدا، به ترتیب تاریخی آشنا می شویم. آقاجمال خوانساری (صاحب عقاید النساء)، مذهب اصفهانی (صاحب تذکره یخچالیه)، فخرالدین علی صفی (صاحب لطایف الطوائف) از آن جمله اند. در بخش بعدی (طنز اللغات)، شش فرهنگ طنزآمیز فارسی معرفی شده است. این فرهنگها عبارت اند از: رساله تعریفات عبید، فرهنگ دیوان اطعمه بسحاق، ده فصل نظام قاری، نصاب نعمت خان عالی، نصاب الرجال اورنگ شیرازی و مرآت البهائ

رویا صدر

□ درص ۲۸۷، تاریخ تولد نصّاب، ۱۲۸۶ هـ. ق و تاریخ مرگ او، ۱۲۴۴ هـ. ق نوشته شده است که احتمالاً درست نیست، چون وفات نامبرده، پیش از تولد او اتفاق افتاده است.

□ درص ۴۹، معلوم نیست کدام بخش از مطلب، به نقل از لطایف و ظرایف حاج مهدی مراغه‌ای است و نقش حسین نوربخش در این میان چیست؟

□ از آنجا که قدیم‌ترین مطلب کتاب مربوط به هفته‌نامه توفیق در سال ۱۳۴۷ و جدیدترین مقاله مربوط به سالنامه سال گذشته گل آقا است، محدوده زمانی نگارش مطالب کتاب ۳۵ سال را دربرمی‌گیرد. از این رو به نظر می‌رسد بهتر بود عنوان و تاریخ نشریه‌ای که مقاله در آن چاپ شده است، در پایان هر مطلب می‌آمد. این امر از نظر ارزشگذاری تحقیقی آثار مندرج در کتاب، به خصوص از نظر محققان که به مطالب استناد می‌کنند یا از آن استفاده می‌کنند، بی‌شک مهم است. به خصوص اینکه مقالات، انعکاس‌دهنده نگاه تحلیلی نویسنده به مفهوم طنز و رسالت آن است که در طول زمان، قاعدتاً نباید یکسان مانده باشد.

□ انگیزه گنجانیدن بخش «نمونه‌های طنز در ادب کهن فارسی»، به صورت جداگانه پس از مقدمه، از سوی صلاحی، «بدن‌سازی» پیش از ورود به «گود» عنوان شده است. شاید منظور اصلی از آوردن این بخش، نوعی ایجاد نظم در روند مطالب کتاب باشد، ولی در هر حال با توجه به اینکه نمونه‌های طنز در پایان هر مطلب به صورت جداگانه آمده است، برای نگارنده، شأن نزول این بدن‌سازی مشخص نشد، مضافاً اینکه برخی از مطالب و آثار نقل شده در «نمونه‌های طنز در ادب کهن فارسی» عیناً در متن کتاب تکرار می‌شوند (مثل لطیفه‌های عبیدزاکانی و کتاب لطایف الطوائف و...)

سخن آخر آنکه صلاحی در مقدمه وعده داده است که همین مقدار طنزپرداز دیگر را در دست معرفی دارد. منتظر آثار بعدی او هستیم و تلاشش را جهت اعتلا بخشی و معرفی طنز ارج می‌نهیم.

پانویس:

* خنده‌سازان و خنده‌پردازان، عمران صلاحی، نشر علم، چاپ اول، ۱۳۸۲.

آثار طنزآمیز ایران در این دوره دانست.

نگاه صلاحی در معرفی آثار خنده‌سازان و خنده‌پردازان، تحلیلی است. این نگاه تحلیلی، هم قالب نقد ادبی دارد (مثل نقدی که بر مضاحک پریشان آمده است) و هم تحلیل محتوایی اثر با توجه به زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و تاریخی آفرینش آن را شامل می‌شود، در بسیاری از اوقات نیز تحلیل بسط می‌یابد، عام می‌شود و به بررسی مباحث کلی مربوط به طنز می‌رسد که در خلال آن، نگاه و نگرش خنده‌سازان و خنده‌پردازان به مقوله طنز مورد کنکاش قرار می‌گیرد و زمینه‌ساز آشنایی بیشتر خواننده با ژانر ادبی طنز از زوایای مختلف و نگاه‌های گوناگون می‌شود. یکی از ویژگی‌های سبک نوشتاری صلاحی، چه در طنز نویسی و چه در تحقیقات طنز، به کارگیری بیان ساده و روان و اجتناب از پیچیده‌گویی و مغلق‌نویسی است که به آفرینش نوعی نوشتار سهل‌ممتنع نیز می‌انجامد. این امر که در متن این کتاب نیز مشاهده می‌شود، خواننده را یاری می‌کند که به دور از خستگی ناشی از تلاش برای فهم عبارات پیچیده، با متن (که در بردارنده نکات علمی و تحقیقی است) ارتباط برقرار کند. نیچه می‌گوید بعضیها برای عمیق جلوه دادن خود، تلاش می‌کنند مبهم و کدر باشند! صلاحی، برای طرح مطالب و مفاهیم عمیق، نیازی به کدر ساختن و ایجاد ابهام نمی‌بیند و از این هنر برخوردار است که مفاهیم غامض را به ساده‌ترین شکل بیان کند. در این میان، او از قالب‌های گوناگون برای ایجاد تنوع و خواندنی بودن آن استفاده می‌کند. اعم از مصاحبه (در مطلب دهخدا، اول شخص) یا به کارگیری لطیفه در متن مطلب یا اشارات ظریف و از این قبیل... و اینک چند نکته:

□ فهرست کتاب، شماره صفحه ندارد و خواننده برای یافتن دستیابی به مطالب، با اشکال مواجه می‌شود.

□ درص ۲۱۶، تاریخ نگارش کتاب معایب الرجال، ۱۲۱۳ هـ. ق ذکر شده است، در حالی که تاریخ ۱۳۱۳ هـ. ق درست است.